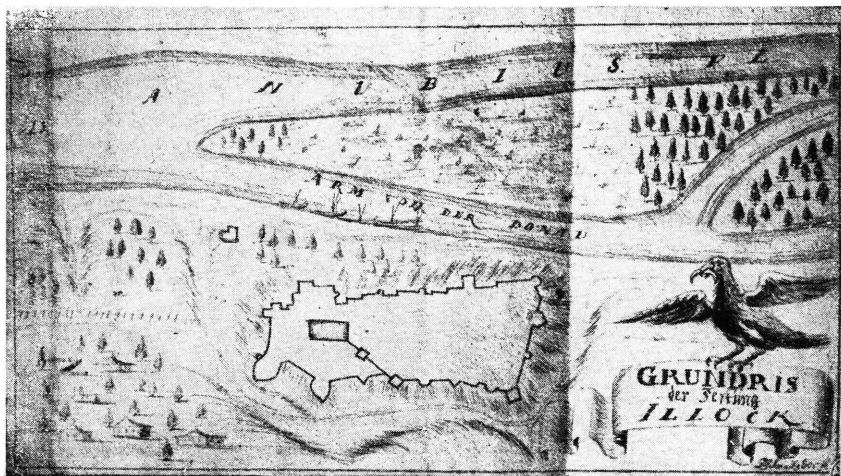

ILOK

ILI - NE ZNAMO DOVOLJNO ŠTO IMAMO

U nekoliko je navrata već opisana prošlost slikovitog srijemskog mjesta Iloka. Tom su se prilikom pojedini pisci osvrnuli i na značajnije iločke spomenike. Pokazalo se, međutim, potrebnim, da se na Ilok upozori i kao na izvanrednu urbanističku vrijednost. Jer kad je govor o značajnim urbanističkim ostvarenjima u našim krajevima, na nj kao da zaboravljamo.

Mjesto je djelomično smješteno na povisokom zaravanku desne obale Dunava, a djelomično opet utisnuto među ogranke Fruške gore. Na terasi povrh rukava Dunava – nad Dunavcem – izdiže se stari Ilok oko 50 metara visoko nad okolicom, zaštićen visokim zidinama. Od njih se prema vodi spušta strmina obraštena bujnim zelenilom. Iza zidina proviruje nekoliko arhitektonskih spomenika, među kojima dominira visoka vertikalna zvonika. Brdo opasano zidinama i sočnim zelenilom, visoki zvonik, što se ogleda u vodi – to je karakteristična slika Iloka od strane Dunava. Ta silueta kao da obećava mnogo gledaocu, a pobuđuje želju: što prije naći se gore – iza zidina! I dok se uspinjemo strmim stepenicama, koje u tom srijemskom mjestu u komuniciranju igraju znatnu ulogu – što dakako opovrgava onu narodnu »širok Dunav, ravan Srijem« – obuzima nas dalja želja, da nas susret s onim, što je iza tih zidina, ne razočara.

Pogled sa zvonika nadmašuje očekivanje. Ta pred nama je izdužena citadela gotovo sasvim opasana još i sada srednjovjekov-

nim zidinama i širok raznolik vidik. Zbog vidika, koji nas ispunjavaju takvim intenzitetom dojmova, kakve možemo osjetiti tu, putuje se u daleke zemlje. Nije slučajno, da je ovamo došla snimati francuska filmska ekspedicija neke kadrove za film »Carev glasnik«. Prema sjeveru preko veličanstvene rijeke Duňava, uz koji se poput srebra bjelasaju pri povjetarcu panonske »masline« vrbe i topole, stere se nedogledna plodna bačka ravnic. Na istočnoj i južnoj strani zelene se pitomi ogranci Fruške gore, a pred nama u smjeru istok–zapad izdužila se srednjovjekovna iločka varoš opasana zidinama i kulama. I pitamo se: zar je moguće, da je to ostalo do danas sačuvano u našoj ispaćenoj Panoniji?!

Unutar zidina mala arhitektonska revija vjekova: gotička (restaurirana) crkva s neogotičkim zvonikom, s kojeg promatramo tu prostranu pozornicu, tik do crkve barokni franjevački samostan, koji zajedno sa crkvom sačinjava – uklapajući se u gradske zidine – jedinstveni kompleks; malo podalje jednostavna barokna kurija Brnjakovića s igrom sjena smiono izbočenih željeznih rešetaka na prozorima, a u pozadini dvokatni kasnobarokno-klasicistički dvorac, koji su podigli Odeschalchi s nekoliko skladnih gospodarskih zgrada i pred dvorcem tzv. »turski mauzolej«, koji je – priča se – služio kasnije za kastriranje ždrebadi i kao stratište, inače rijetki preostali primjer orijentalne arhitekture u Hrvatskoj. Uz južne zidine, u koje je uklopljena turska kupelj, ukrašena fragmentima utisnutih orijentalnih arabeski, prostrani park s izmjenično raspoređenim tratinama, cvijećem, drvećem, među kojim ima i rijetkih egzota.

U kontrastu s tim sapetim ambijentom, koji je sa sjeverne, južne i istočne strane izoliran obilnim zelenilom, nižu se slikovite skupine kuća građana, koje ponajviše imaju seoski karakter, a imaju jače djelovanje, ako ih promatramo u njihovoj skupnosti, nego same o sebi. Nizovi tih prizemnica s čelom prema sokaku bijele se pod cik-cak linijama krovova pokrivenih plemenitim ugaslim sivlom trstike, koja je isprana mnogim oborinama. Uglavnom je samo glavna ulica u donjem dijelu mjesta izmijenila starinski izgled. U njoj su se – sa gledišta arhitekture – nanizale većinom građevine, koje ne djeluju ni same o sebi ni skupno. Splet iločkih ulica spontano se povodi za terenom, koji predstavlja s ograncima Fruške gore i dolinama među njima raznolik i bogat reljef. Glavne ulice povezuju u produženju Ilok cestama sa Šarengradom, Vukovarom, Šidom, Neštinom, Petrovaradinom, a krošnjata aleja platana odvodi iz glavne ulice do skele na Dunavu, koja spaja Ilok sa susjednom Bačkom Palankom i ravnom Bačkom. Upravo ta slika s te dunavske strane s jakim akcentom zidina iskrsava obično ponajprije u našem sjećanju, kad govorimo o tom srijemskome mjestu. I u daljem izlaganju zadržat ćemo se uglavnom na onom

dijelu Iloka, koji je nastajao na visoko uzdignutoj terasi i koji je i urbanistički i u pogledu arhitekture najkarakterističniji dio mjesta.

To, što je dosad izneseno, možemo vidjeti u današnjem Iloku. No to drevno mjesto ima svoju daleku prošlost. Pogodan položaj na plodnom praporastom tlu nad neprestanim dostojanstvenim de-fileom rijeke široke oko kilometar, po kojoj danas plove internacionalni brodovi, zapazili su ljudi već u prethistorijsko doba. (Nalazi iz neolitskog, bakrenog, latenskog doba.) A u rimskoj Panoniji tu bijaše – kako se drži – pogranična utvrda Cuccium. O tom vremenu govori više nalaza (grobovi, natpisi), među kojima se svojom rijetkosti ističe mramorna glava Dioskura s polumjesecom i šestokrakom zvijezdom. Uz plovni Dunav zazivali su se, dakle, nekoć u pomoć Dioskuri, spasitelji u pogibelji brodoloma. Ima spomena i kultu sunčanog boga Mitrasa, koji je u tim krajevima bio poznat i u Cusumu, u nedalekom Petrovaradinu.

Nakon vjekova izvori javljaju, da g. 1283. tu postoji naselje Wylok. Kameni spomenik s reljefom »Agnus Dei« ukazuje na to, da se u Iloku i prije tog datuma nalazila značajnija crkva, iz koje potječe taj romanički stupac, klesan vještijom rukom, koji s obzirom na trostruki i četvorostruki ukras plitkog klesanog pletera potječe iz XII. stoljeća. Što se pak desilo u međuvremenu od propasti antiknog Cucciuma do tog vremena, teško je bilo što određenije reći. Očekujemo od arheološke lopate, da pomogne unositi svijetlo u davnu prošlost tog istaknutog položaja, pričem bi nas među ostalim osobito zanimalo pitanje o dolasku Slavena i njihovu odnosu prema Cucciumu.

Iako je, dakle, u Srednjem vijeku taj odvajkada nastanjen položaj živo obitavalište, teško možemo govoriti o neprekidnom kontinuitetu naselja – prema onome, što danas znamo, makar je ostalo zabilježeno, da je do g. 1846. postojao rimski vodovod, izveden iz rudine Vodenja Glava, osam kilometara udaljene od Iloka.

Od g. 1365. spominje se kao gospodar Iloka Nikola Konth, pored Nikole i Lovre Iločkog, za kojih velikaša je Ilok u XV. stoljeću proživio svoj cvat. U više navrata spominje se kaštel, na kojega je mjestu današnji dvokatni dvorac tlocrtno u obliku slova U s otmjenim barokno-klasicističkim arhitektonskim detaljima, a veće značenje srednjovjekovnoga Iloka tumači i vijest, da je tu bilo nekoliko sakralnih građevina. Tek jedna od njih postoji i danas, a to je franjevačka župna crkva, gotička, izduženog propovjedničkog tipa, u kojoj je i nakon preradikalne Bollèove restauracije početkom XX. st. (zbog čega je obnovitelj o. M. Barbarić s arhitektom dolazio u sukobe) ipak sačuvan osnovni biljeg i karakteristična prostornost. U unutrašnjosti sačuvana konzola s uklesanom godinom 1468. upućuje na građevnu djelatnost u doba ondašnjeg visokog dostojanstvenika Nikole Iločkog, koji je od 1457.

do 1463. bio ban »totius Sclavoniae«, a bio je u doba uske povezanosti s Ugarskom i palatin, od g. 1471. nosilac časti naslovnog kralja bosanskog. Gotičke konzole stilski različite – uklonjene iz franjevačke crkve prilikom restauracije, koje se nalaze u Povijesnom muzeju Jug. akademije u Zagrebu – ukazuju na to, da je Nikola Iločki po svoj prilici pregradio crkvu, koja je otprije postojala. Dosad je spomenuto da u Iloku ima tragova romaničke i gotičke djelatnosti, a koliko nam je poznato, ne znamo, da je postojala izrazito renesansna arhitektonska djelatnost. Usput spominjem, da je ipak u kasnom Srednjem vijeku našla odraz u Iloku i renesansa, vjerojatno u vezi sa strujanjima u umjetnosti Podunavlja u doba kralja Matije. To se očituje u samosvjesnim likovima nadgrobnih ploča Nikole Iločkog († 1477) i sina mu Lovre Iločkog († 1525), koje su uzidane u franjevačkoj crkvi. Thalloczy drži, da je kipar kralja Matije Johannus de Tragurio klesao Nikolinu nadgrobnu ploču s likom velikaša u oklopu u crvenom mramoru.

Upravo moćni Nikola, koji je kao naslovni kralj Bosne kovao svoje novce, velikaš, koji se smatrao ravnim s kraljem Matijom, utvrdio je Ilok zidinama, koje karakteriziraju i danas to mjesto. Da one i danas još ne postoje – u atomsko doba, u vrijeme mlaznih aviona – teško bismo mogli shvatiti snažnu volju za otporom ljudi one generacije, koja je slušala, da su Turci osvojili Bosnu, da je pao Počitelj (1471), nakon kojeg je događaja Nikola i dobio naslov bosanskoga kralja.

Gradske zidine izgrađene u obliku izduženog nepravilnog paralelograma pojačane su na sjevernoj i južnoj strani s više prizmatičnih kula, polukula zaobljena oblika, sa cilindričnom kulom u sklopu samostana na sjeveroistočnom uglu i jakim bastionom s jugozapadne strane. Zidine su građene od dobro pečene opeke, među kojima prevladaju različite tople nijanse crvene boje. Nešto su bile s obje strane obložene pomno građenim vanjskim plaštem opeka. Poprečna debljina zida iznosi 120 cm. Na zidinama je sačuvano i krunište (kao i u Đakovu) s različitim zupcima, u kojima su strelnice razmještene u različitom ritmu: negdje ih imaju prsobrani svi od reda, a negdje samo svaki drugi zubac. Ti zupci konstruirani su kao dobra zaštita strijelaca. Niz konzola s vanjske strane zida nosio je vjerojatno drveni obrambeni trijem. Zapadna gradska vrata, pred kojima bijaše dubok jarak, koji je dijelio utvrđenu varoš od ostalog dijela terase, postojala su još u drugoj polovini XVIII. stoljeća. S te zapadne, uže strane utvrđenja, zidine se nisu sačuvale, a nagrizene su neznalački još na nekoliko mjesta, kao na pr. koncem XIX. st. na istočnoj strani radi silaženja stepenicama u donji dio Iloka, što se – nema sumnje – moglo riješiti i na drugi način. Usprkos tome zidine su i danas očuvane u impozantnoj dužini, od kojih 800 metara.

U Hrvatskoj ima više mjesta, kojima su barem djelomično očuvane zidine, nastale od gole potrebe obrane. Malo ih je pak, koje se još danas mogu podičiti dobro očuvanim oklopom svoga gradskog tijela; no tada su takva mjesta upravo i zbog toga osobito privlačive točke, za što su kod nas možda najbolji dokaz, u svijetu poznati Dubrovnik i još premalo poznati istarski Motovun. Ali kad znamo, da su sjeverni naši krajevi u dva tisućljeća bili u više navrata izloženi i evropskim i azijskim kopitima, iza kojih se razmjerno malo moglo odrvati zubu vremena, te iločke vrednote danas dobivaju tu uz evropsku plovnu žilu posebnu važnost kao dragocjena ostavština ljudi kasnog Srednjeg vijeka, koji još nisu mogli znati da će doskora Srijemom zavladatai pobjedonosne osvajačke Osmanlije i tu ostati 162 godine. Da, pitamo se, kako je bilo moguće, da su zidine, koje su imale i svoje strateško značenje, izmakle rušilačkome bijesu u doba ratovanja, da su produžile svoj vijek u doba, kad više nisu imale svoju prvotnu funkcionalnu ulogu, u vrijeme neuspjelih urbanističkih amputacija, kad širom Evrope gradovima probijaju viteške oklope, koje je stvorila nužda i znalačko umijeće svog vremena, da nakon toga ti živi organizmi ostavljaju dojam invalida s nezaliječenim ranama.

Još g. 1525. bio je izdan statut grada Iloka, ukrašen krasnim renesansnim grbom s dva lava, koji se penju na kulu. Knezovi Iločki bili su već izumrli. A već g. 1526. valjala se nepobjediva Sulejmanova bujica prema Iloku. Pod dojmom, što je pao Petrovaradin, građani su se – usprkos čvrstim zidinama – predali, a sultan je zabranio plijenjenje Iloka i okolice. Tu bijaše za čitave turske vladavine upravni i vojni centar između Save i Dunava. Građani su, dakle – uvidjevši uzaludnost otpora – spriječili predajom grada, da Turci nisu u svom napredovanju prema Podunavlju razorili zidine, koje su oni i sami kasnije trebali. A kod uzmaca nije bilo vremena da ih razore, dapače, pošto je maršal carske vojske Caprara 1688. zauzeo Ilok od Turaka, tvrđava je popravljana. Naglim uspjesima u ganjanju Turaka iz Slavonije i Srijema granica habsburške monarhije pomakla se. Ilok s utvrđenjem zastarjelog tipa sa gledišta strateškog nije više važna točka. Tu ulogu preuzeo je u tom kraju Petrovaradin. Gradić posta g. 1697. sjelo veleposjeda vojvoda srijemskih Odeschalchija (koja porodica je obilnim sredstvima pomagala izgon Turaka). U vrijeme Odeschalchija modernizira se srednjovjekovni iločki sklop u duhu baroka: uz srednjovjekovne zidine (koje manjim dijelom nažalost na zapadnom boku nestaju) uklapa se njegovani park u terasama, na mjestu starog kaštela iločkih velikaša, koji se još vidi na prikazu Iloka iz kraja XVII. st. od Schmalkaldera iz ratnog arhiva u Karlsruhe, podiže se reprezentativni dvorac krcat umjetninama (koje su velikim dijelom nažalost u posljednjem ratu stra-

dale), a velik dio zidina sa svim svojim problemima održavanja dočekao je i naše dane.

Uistinu, ljepota mnogih starodrevnih mjesta zavisi upravo o njihovim zidinama, koje su ponajčešće iz nerazboritih razloga razbijane i uklanjane, pa time kao urbanističke vrednote znatno porijeđene. Stariji putopisci s pohvalama govore o Iloku. Tako u vrijeme, kad je još Ilok bio u turskim rukama, Prandstetter g. 1608. točno opisuje mjesto i kaže da je Ilok sagrađen »auf die Manier wie Graan, doch vil weither und länger«. Lijepa pohvala, što taj stranac nepristrano uspoređuje Ilok sa znamenitim ugarskim Esztergomom (Gran), gdje bijaše rezidencija kuće Arpadovića i Ludovika I. Vel.! Stari bakrorezi prikazuju citadelu Esztergom na visokoj terasi nad Dunavom; i ona je opasana zidinama. Esztergom osobito svojim položajem nalikuje na Ilok, jer se koristi srodnim prirodnim geološkim formacijama na visokom položaju nad istom rijekom, nad Dunavom, kao i Ilok. Samo starim zidinama Esztergoma nanosena je teška rana prilikom građevne djelatnosti sredinom XIX. st. u njihovu bitnom dijelu s dunavske strane.

I kako je nekoć Prandstetter povukao paralelu između Iloka i Esztergoma u pogledu smještaja tih mjesta, tako nam se i danas, promatrajući Ilok, nameću usporedbe prema onome, što poznajemo. Sklop samostana s vertikalom zvonika na brdu sa zelenilom, što se ogleda u vodi, evocira u Iloku kod prosječnog turista sliku popularnog Trakošćana. A snažna horizontala zidina podsjeća načas takva posjetioca na monumentalne zidine u Smederevu, koje su nastale već ranije od iločkih, za Đurđa Brankovića (1430).

Kao što su smederevske zidine podignute za obranu despotova sjedišta, unutar kojih se nalazio i njegov dvorac, tako su i iločke zidine obrana sijela istaknutih velikaša svog vremena, unutar kojih bijaše posebno utvrđen kaštel kao njegovo sjedište, gdje među ostalim i Dubrovnik drži svog konzula. I dok je cjelina esztergomskih zidina teško povrijeđena, a veličanstvene smederevačke zidine izgubile su svoj arhitektonski sadržaj koji su čuvala (unutar zidina postoje samo ostaci starijih zgrada), u okrilju iločkih zidina koje su ipak u biti sačuvane, živi se i djeluje sve do danas. Istina, arhitektonski inventar je prorijeđen i izmijenjen, ali je veoma zanimljiv zbog toga, što na tom razmjerno malom prostoru susrećemo – kako sam spomenula – obole svih perioda od postanka zidina do danas; tu nalazimo neobičnu reviju vjekova i stilova: gotičku, orijentalno-tursku, barokno-klasicističku, neogotičku arhitekturu, ali i nekoliko neinvencioznih građevina XX. stoljeća. Arhitektura starijeg datuma skladno se uklopila i povezala sa zidinama, koje se u smislu gotičkog urbanizma meko povode svojim obrisima za prirodom oblikovanim terenom.

Ali ako se zapitamo, kako je bio organiziran gradski prostor srednjovjekovnog Iloka, koji vjerojatno nije bio samo središte feudalaca, nego i grad s građanima i unutar zidina, koje su pružale u pojedinim časovima utočište i žiteljima suburbiuma –, bit ćemo u neprilici. Usprkos zanimljivim i kvalitetnim spomenicima, koje danas nalazimo unutar zidina, ne možemo se oteti dojmu pri detaljnijem promatranju, da taj prostor danas ne djeluje organizirano. Ilok je utvrđena srednjovjekovna varoš. A oči među zidinama lutaju i nešto traže. Što je to, što ovdje nedostaje? Da, trg, kao središte zbivanja srednjovjekovnoga grada; uistinu, Ilok je mjesto bez izrazitog trga. Uza svu slikovitost koju tu nalazimo, Ilok bez izrazitog trga, bez ulica, djeluje među zidinama amorfnu. I tako se dešava, da nismo razočarani, kad nas silhueta Iloka s duнавске strane domami da zavirimo i iza zidina, jer nas ispunjava zadovoljstvom i smještaj mjesta i krajolik, jer nas ugodno iznenađuju i zidine i pojedini arhitektonski objekti, ali se rađa želja, da se to sve poveže u skladniji odnos. Ako igdje, tu je moguće, gdje gusta izgradnja ne smeta istraživanjima, da se pijucima i lopatama ispita srednjovjekovni urbanizam jednog našeg naselja, koje je stim zanimljivije, što mu postanak seže u daleku prošlost, da se potraži arhitektonski inventar, kako je to značajnim rezultatima urodilo i drugdje, pa i u Esztergomu. U tom pravcu počelo se raditi prije nekoliko godina, kad se pokazala usred utvrđenja velika trobrodna crkva. Današnji predstavnici narodne vlasti u Iloku pokazuju mnogo interesa za uređenje Iloka, a da to bude što je moguće bolje izvršeno, Konzervatorski zavod u Zagrebu dao je za taj rad osnovne smjernice. No u takav rad treba uložiti mnogo sredstava, strpljivosti, znanja i vremena. Istraživanja u Iloku sigurno ne bi zadovoljavala samo naučnu radoznalost malog broja stručnjaka, jer postoji mogućnost, da estetskim usklađivanjem uklopimo iločke iskopine kao privlačnu točku brojnih domaćih i stranih turista u živo naselje, što je i jamstvo, da sve to bude i dolično održavano.

Andela Horvat

OSNOVNI HISTORIJSKI PODACI O ILOKU PREMA LITERATURI:

O. M. Barbarić, Iločke starine, Palanka, 1906.

J. Benešić, Nekoliko bilježaka o Iloku, separat Izvještaja kr. trg. akad. u Zagrebu za šk. god. 1910.–11.

Dr. J. Brunšmid, Kameni spomenici, Vjesnik HAD XII. 1912.

E. Laszowski, Hrvatske povijesne građevine, Zagreb, 1902.

S. Pavičić, Vukovska župa, Zagreb, 1940.

Dr. R. Schmidt, Statut grada Iloka iz g. 1525., Zagreb, 1938.

Gj. Szabo, Spomenici prošlosti u Srijemu – Ilok, Savremenik, 1917.

Gj. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1920.